

Afrika megismerésének útján

A következőkben válogatást közlünk megjegyzésekkel a magyar szerzők által létrehozott mind gazdagabb hazai Afrika-szakirodalomból.

(1) Tarrósy István: *Afro-ázsiai dinamikák. Tanulmányok ázsiai államok afrikai szerepvállalásáról.* 2016, Pécs, Publikon Kiadó, 239 old.

(2) Tarrósy István – Szabó Lóránt – Goran Hyden (ed.): *The African State in a Changing Global Context.* 2011, Berlin, LIT Verlag, 216 old.

(3) Biedermann Zsuzsánna: *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióiban. A konfliktusok gazdasági vetülete.* 2015, Pécs, Publikon Kiadó, 249 old.

(4) Besenyő János: *A nyugat-szaharai válság. Egy magyar békefenntartó szemével.* 2012, Pécs, Publikon Kiadó, 353 old.

(5) Besenyő János: *Dárfúr. A lángoló tartomány.* 2016, Pécs, Publikon Kiadó, 249 old.

(6) Marsai Viktor – Hettyey András: *Szomália. Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván.* 2013, Pécs, Publikon Kiadó, 210 old.

(7) Tarrósy István – Glied Viktor – Keserű Dávid (szerk.): *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között.* 2012, Pécs, Publikon Kiadó, 294 old.

(8) Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán (szerk.): *Migrációs tendenciák napjainkban.* 2014, Pécs, Publikon Kiadó, 376 old.

(9) Pusztai Gabriella: *Senki sem élhet nemesebben. Magyar orvosok Fekete-Afrikában.* 2016, Kunszentmárton, Helytörténeti Múzeum, 255 old.

(10) Biedermann Zsuzsánna – Kiss Judit (szerk.): *A szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században.* 2017, Budapest, Akadémiai Kiadó, 396 old.

(11) Ágh Attila – Varga Gyula: *Marokkó, az iszlám csodaország.* 2013, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 192 old.

(12) Besenyő János – Prantner Zoltán – Speidl Bianka – Vogel Árpád: *Az Iszlám Állam. Terrorizmus 2.0. Történet, ideológiai, propaganda.* 2016, Budapest, Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely – Kossuth Könyvkiadó, 251 old.

(13) Simon Róbert: *Az iszlám fundamentalizmus. Gyökerek és elágazások Mohamedtől az al-Qá'idáig.* 2014, Budapest, Corvina Kiadó, 486 old.

(14) Simon Róbert: *Politika az iszlámban. A muszlim társadalom anatómiája*. 2016, Budapest, Corvina Kiadó, 584 old.

(15) Kecskési Mária: *The Matengo in Southwestern Tanzania. History, Tradition, Development* [A matengók Délnyugat-Tanzániában. Történelem, hagyomány, fejlődés]. 2018, Munich, Museum Fünf Kontinente, 255 old. – Rövidített angol nyelvű kiadása a „*Die Matengo in Südwest-Tansania*” című tanulmánykötetnek, München, 2007, Staatliches Museum für Völkerkunde, 397 old.

Az elmúlt két évtizedben jelentősen megnőtt az Afrikával, kultúrájával, történelmével és mindenekelőtt tegnapi és mai valóságával foglalkozó könyvek száma. Erről egy alkalommal már egy sor kiadvány ismertetésével tanúságot tettünk folyóiratunk egy korábbi számában (B. Sz.: Afrika a magyar könyvkiadásban, *Valóság*, 56. évf. 2013. 12. szám, 106–118. o., 9 mű ismertetése). Jóllehet egy nagyobb ívű áttekintésben a második világháború utáni időszak ugyancsak gazdag termését is áttekintettem (B. Sz.: Távol Afrikától? Avagy 54 ország kultúrája mégis csak behatol Magyarföldre?! – A magyar Afrika-könyvkiadásról 1945-től napjainkig, *Valóság*, 59. évf. 2016. 5. szám, 27–44. o.). Ezúttal ismét megpróbálok ízelítőt adni az újabban hozzáférhetővé tett, mind gazdagabb tudásanyagból, ezúttal 15 kiadvány ismertetésére vállalkozva.

(1) Tarrósy István: *Afro-ázsiai dinamikák. Tanulmányok ázsiai államok afrikai szerepvállalásáról*. – Néhány hete került a kezembe a szerző kedves dedikációjával Tarrósy István könyve (2016), amelynek fókuszában egy világszerte nagy figyelemmel kísért témakör áll: az Afrikáért zajló új, nagy második versenyfutás (*Second scramble for Africa*) legújabb, távol-keleti szereplőinek gazdasági (és politikai?) behatolása a kontinensre. Arra a területre, amelyet szakértők az utolsó, még részben fehér foltnak tekinthető „gazdasági terjeszkedési lehetőségnek” tekintenek.

A szerző egy nagy ívű elméleti jellegű bevezető tanulmányban (A globális rendszer „új fizikája”: fókuszban a félperiféria és a „többiek”) igyekszik megragadni az új jelenségek, mozgások, törekvések lényegét, amelynek sokoldalú fejtegetéseit nem áll módunkban itt részletesen bemutatni. De hadd idézzük záró gondolatai (kérdésfeltevései) közül a következőket:

„... vajon a politikai fejlődéstől, a kormányzásban bekövetkezett pozitív változásokból és a nagyarányú gazdasági növekedésből helyi szinten is profitáltak-e, profitálhatnak-e az afrikai társadalmak? Vannak-e, lesznek-e a társadalom egészét átható (vissza)hatások... mennyiben jelentenek alternatívát Afrika számára a még mindig az USA által dominált neoliborális washingtoni konszenzussal... szemben... a BRICS-országok [*Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika* – B. SZ.]?” (50. o.)

A kötet a továbbiakban éppen India, Kína, Indonézia, Japán, illetve maguk az afrikaiak kapcsolatrendszerének gazdasági-politikai kérdéskörét elemzik. A kötetet egy a hagyományos szellemi kultúra körébe tartozó írás (Lélekfelfogások, melyek nélkül nem érthető az afrikai változás...) egészíti ki.

(2) Tarrósy István – Szabó Lóránt – Goran Hyden (ed.): *The African State in a Changing Global Context*. – A hazai afrikai tematikájú tudományos találkozók (legutóbb pl. Pécs, 5th African Studies Conference, 2018. május 24–26.) nagy hangot kapott a magyar

afrikanisztika külföldi megjelenése, megmérettetésének kérdése, illetve publikációs lehetőségeinek felmérése. Ennek jegyében hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a viszonylag új, de máris tekintélyes, berlini székhelyű kiadó, a LIT Verlag már 2011-ben vállalkozott egy olyan figyelmet érdemlő angol nyelvű gyűjteményes kötet kiadására, amelynek három szerkesztője közül kettő magyar, a szerzők nagyobbik része is magyar, sőt, az egyik külföldi sem más, mint a Dél-afrikai Köztársaság volt budapesti nagykövete.

A kötet középpontjában a 20 éve még bukásra ítélt, csődhelyzetű, mára azonban a felkapaszkodás útjára került afrikai államok létezésének, működésének, modernizálási kísérleteinek, biztató jeleket mutató átalakulásának tényei, elemzései kerültek. Így Goran Hyden (az egyik szerkesztő) bevezetőjében áttekinti az új, biztatóbb folyamatokat és jelenségtípusokat. Tarrósy István az új dél-dél dinamikák és hatások Afrikára témakörben mozog. Vörös Zoltán Kinának Szudánban (a mai, zömmel arabok lakta Észak-Szudán) való megjelenésére reflektál. T. E. Netsitzenzhe, a volt magyarországi dél-afrikai nagykövet az információ és kommunikáció afrikai technológiai szerepének ered a nyomába. Hettyey András a szomáliai konfliktust elemzi. Schumiczky Lilla a szomáliai fiatalok radikalizálódásának az okait keresi. Glück Zoltán a tőke és biztonság oldaláról néz szembe a szomáliai tengeri kalózkodással. Illés Zoltán a független Dél-Szudán helyzetét igyekszik feltárni. Szabó Lóránd az ország felosztásától való félelmet vizsgálja a Kongói Demokratikus Köztársaság kapcsán. Markó Ferenc Dávid az etiópai nemzetépítés megértéséhez kíván hozzájárulni. Patty Petra az egyébként igen sikeresnek tekinthető észak-afrikai országnak, Marokkónak az afrikai közösséghez való visszatérését tárja fel. Mario Zamponi (Bologna, egyetem) foglalkozik kifejezetten tudatos témaválasztás alapján a hagyományok és a modernizmus kérdésével, amennyiben a déli Afrikára szegezve szemét a hagyományos uralkodók és a vidék fejlesztése kérdéskörét taglalja. Tóth Miklós az afrikai menekült problémásor ügyét vizsgálja az ENSZ menekültügyi főbiztossága adatai és tevékenysége alapján. Végül Haná Haráková (Prága, egyetem) a kulturális antropológia szemszögéből és új perspektívái alapján vizsgálja a változóban lévő Afrikát.

(3) Biedermann Zsuzsánna: *Genocídium és destabilizáció az afrikai nagy tavak régióban. A konfliktusok gazdasági vetülete.* – Biedermann Zsuzsánna, a VKI, illetve az NKE fiatal kutatója doktori disszertációjából önálló köteté fejlesztett munkájában az utóbbi évtizedek legdrámaibb holokausztjától sújtott afrikai ország, Ruanda, illetve előtte, még elsőként az „iker-állam”, az ugyancsak népirtásokkal teljes Burundi különleges modernkori helyzetével és történelmével, illetve a megrázkódtatások utáni átalakulási kísérletekkel kívánja olvasóit megismertetni. A politikai szemszög érvényesítése mellett erőteljesen gazdasági kérdésfeltevések jegyében.

Ami a „történeti” vonatkozásokat illeti, a kötet ugyan elsősorban az 1972-es Burundiban és az 1992-es Ruandában zajló atrocitásokat állítja a középpontba, mindemellett tudnunk kell, hogy a tutszi–hutu ellentétek változó előjelekkel mindkét országban folyamatos összecsapásokkal jártak a belga gyarmatosítók távozását követően. A szerző széleskörű nemzetközi szakirodalom alapján tárja fel a belgák „káros hagyományait”. Burundi esetében olyan gazdasággyakorlási „mintát” hagytak maguk mögött, amely lényegében a tutszik hatalomgyakorlása alapján mindmáig egy önpusztító, leépülő, korrupcióval és járadékvadászattal telt gazdasági tevékenységformával béklyózza le ezt az országot, lényegében a megörökölt „belga módszerek” alkalmazásával. Ruanda esetében viszont a tutsziból a gyarmati korszakban kinevelt elit elleni szembe-

szegülés, lázadás, majd a többségi hutuk által beteljesített emberirtás tette fel a koronát azokra a társadalmi-politikai folyamatokra, amelyek mellett mind a két ország esetében „elment” a nemzetközi közösség.

Napjainkra viszont Ruanda kimászni látszik a gyilkosságokból, a pusztulásból, az elmaradottságból, és (mára ismeretesen) a felemelkedés útjára lépett. Ami az iker-állapot illeti:

„1966 után a Bururiból [az ország egyik területe – B. SZ.] való tutszi elit gyakorlatilag „túszul ejtette” a burundi gazdaságot, uralmát... igazán az 1972-es népiertás után szilárdította meg... (Ezek a) traumák... csak erősítették azt a percepciót, hogy a probléma gyökere az etnikai konfliktus.” (62. o.)

(4 és 5) – Besenyő János: *A nyugat-szaharai válság. Egy magyar békefenntartó szemével.* – Besenyő János: *Darfúr. A lángoló tartomány.* – Az afrikai válságövezetek és eseménytörténetük különös erővel és minden bizonnyal a hazai politológiában is újszerű megközelítéssel tárul fel a *békefenntartó* szemszögéből. Besenyő János (napjainkra relatíve fiatal korát meghazudtolva ezredesi rangban és a legutóbbi időkig a Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely parancsnokaként, jelenleg immár a Nemzeti Közszoigálati Egyetem tanáráként) számos könyvvel lépett a jegyzett afrikanisták sorába. Országismertető kötetek sorát (2010-ben: Szudán, Szomália, Csád, Kongó, 2012-ben: Líbia, 2013-ban: Angola, Egyiptom, Mali, Nyugat-Szahara, Mali, 2014: 2014-ben: Egyiptom bővítve, Szomália bővítve, 2015-ben: Közép-afrikai Köztársaság stb.) munkatársakkal írva, szerkesztve több figyelmet érdemlő önálló könyvvel is meglepte a hazai érdeklődő közönséget.

A mindmáig megoldatlan nyugat-szaharai válság történetét és benne a magyar résztvevők tevékenységét egy korábbi kötetében (2012) írja le. Benne a terület és népe (lényegében nagy többségében berber származású saharáwi), illetve annak gazdasága, társadalma és története bemutatását követően az önállósodási küzdelmet, majd pedig a Marokkó kontra Nyugat-Szahara területi vita és konfliktus eseménytörténetét tárja fel. Természetesen az összes résztvevők és eseménymozaikok, a Saharai Arab (!) Demokratikus Köztársaság (kikiáltása), Mauritánia, a Polisario, illetve a nemzetközi közösség szereplőinek (ENSZ, hágai Nemzetközi Bíróság) és persze a marokkói megszállás eredményezte patt-helyzet színre hozatalával, illetve feltárásával. A kötet anyagát gazdagon színezik a szerző személyes tapasztalatai, hiszen hosszú időn át részese lehetett az ENSZ békefenntartó alakulatának.

Legújabb munkája viszont (ugyancsak egykori békefenntartó tevékenységéből is táplálkozva) az Afrikai Unió szudáni missziójának munkáját foglalja össze. Amint a kötet bevezetőjében Orosz Zoltán altábornagy, a Honvéd Vezérkar helyettes főnöke írja:

„Az afrikai kontinens gazdag konfliktuskatalógusából a szerző... ezúttal a súlyos darfúzi krízis és genocídium kialakulásának, menetének, és válságkezelési kísérleteinek folyamatát emeli ki. A hiánypótló munka önmagában azért is kuriózum, mivel a térségtől az utolsó összefoglaló ismereteket közlő, magyar nyelvre is lefordított könyv 1896-ból származik, amelynek szerzője, az Afrika-utazó Slatin pasa volt.”

Besenyő ebben a kötetben is általános tájékoztatással kezdi (földrajz, városok, gazdaság, népek, történelem). Majd a darfúri konfliktus lényegét összefoglalva az Afrika Unió műveleteiről (AMIS I–III) ad képet, pontosan körülhatárolva a bukás okait. De nem feledkezik meg a magyar tapasztalatok feltárásáról sem. A kötetet gazdag dokumentumanyag egészíti ki.

(6) Marsai Viktor – Hettyey András: *Szomália. Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván.* – Az elmúlt két évtized hazai politológiai-történelmi szakirodalma gazdag anyagot szolgáltat a gyenge államok, illetve államkudarcok témakörében (például Afrikával foglalkozó tanulmányok is találhatóak a Marton Péter szerkesztette kötetben: *Államok és államkudarcok a globalizálódó világban*, 2006, Budapest, Külügyi Intézet). Marsai Viktor és Hettyey András Szomália-könyve egy olyan területre, témakörbe vezet olvasóját, amelyben nemcsak egy évtizedek óta káoszban, totális anarchiában élő ország élete tárul fel a szemünk előtt, de ahol az újabb kori terrorizmusok egy egészen friss formája is megszületett. Már amennyiben az ország tengerparti vizein zajló kalózkodásra gondolunk.

A közös munkában, amelyet mindkét szerző gazdag publikációs tevékenysége előz meg (Marsai Viktor doktori disszertációja is e témakörben mozog: Kelet-Afrika modernkori története és a nemzetközi kapcsolatok – Erőfeszítések a szomáli állam megteremtésére és nemzetközi integrációjára 1960–2012, Budapest, ELTE, 2013), rövid bevezető fejezetek után a kilencvenes években kialakult anarchiát, a különféle béketeremtési kísérleteket és bukásukat, a radikális iszlám előretörését és a visszaszorításukra tett próbálkozásokat, a megjelenés idején zajló harcokat, majd a külkapcsolatokat és a 2011-es kelet-afrikai éhínség jellemzését kapjuk. Zárásul természetesen részletesen foglalkoznak szakértőink az említett kalózkodás eseményeivel, bemutatva fénykorát és hanyatlását is.

(7) Tarrósy István – Glied Viktor – Keserű Dávid (szerk.): *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között.* – A Publikon Kiadó stábjában élén Tarrósy Istvánnal két kötetben is foglalkozik az afrikai migráció sajátosságaival. E kötetek közleményeknek gondolatgazdagsága, a bennük felvetett kérdéseknek a sokrétűsége okán, ma is teljes mértékben aktuális. Az első kötetet (2012) Pólyi Csaba az egész világra kitékintő áttekintése vezeti be: Afrikát illetően azt hangsúlyozza, hogy a migráció jóval nagyobbik részét teszi ki a kontinensen belüli elvándorlás. Póczik Szilveszter a nemzetközi migráció biztonságpolitikai kérdései feszegeti, míg Hein de Haas oxfordi professzor a migrációt a fejlődés-elmélet szemszögéből teszi vizsgálat tárgyává. Konklúziója szerint:

„Olyan kormánypolitika folytatása, amely a társadalmi, jogi, gazdasági és politikai intézmények működését, a hétköznapi emberek alapvető intézményekhez és piacokhoz való hozzáférését fejleszti, valamint helyreállítja a kormányzatba vetett bizalmat, nemcsak azért döntő jelentőségű, mert termékeny talajt nyújt az általában vett fejlődéshez, hanem azért is, mert több migráns buzdítanak a származási országukban való befektetésre és/vagy a visszatérésre.” (80. o.)

Dévényi Zoltán a Magyarországot érintő nemzetközi elvándorlás területi aspektusait elemzi. Majd Búr Gábor és Tarrósy István közös tanulmányukban az afrikai elvándorlás hátteréről és jellemzőiről adnak tájékoztatást. Évszázadokra visszatekintő bevezetést követően veszik szemügyre a 21. századot: „Az ezredfordulóra a migránsok már 175 milliós tömeget képeztek, több mint kétszer akkora, mint csupán egy generációval ezelőtt...” (103. o.) Az iménti (teljes világot befogó, nemcsak afrikai) számadatot 2005-ben az ENSZ nyilvántartása már 191, 2010-ben 210 millióra növelte. Ezen belül a szerzők afrikai összefüggésben a képzett emberek folyamatos elvándorlásának problémáját állítják a problémakör középpontjába. A tanulmány áttekinti az EU 2012-ig zajló törvényalkotási folyamatait, illetve annak afrikai kihatásait. Ezúttal is előkerül a gondolat, miszerint a migránsok álmaik földjére szeretnének eljutni. Mint írják záró megjegyzésként:

„... a migránsok nem csupán a Szahara átszelésétől, de akár a Marokkótól Líbiáig (és vissza) tartó vándorlástól sem riadnak vissza, csak azért, hogy álmaik földjére, Európába juthassanak. A politika eszközei tehát nagyon is végtelenek ebben a nem mindig racionális, máskor meg nagyon is racionális hajtóerők által mozgatott világban. Bárhogyan is alakuljon, a migráció alapvetően fogja befolyásolni Afrika, de Európa jövőjét is. Politikai döntések sorozata várható ezen a téren, de magát a folyamatot leállítani, visszafordítani lehetetlenség. Hozzá kell szoknunk, alkalmazkodnunk kell hozzá.” (113. o.)

A szerzők eme konklúziójához annyit tehetünk hozzá napjaink tanulságaként: (1) mindent meg kell tennie Európának abban a tekintetben, hogy az afrikai országok lakosai javuló körülmények között saját hazájukban találják meg boldogulásukat, (2) ebben a legfőbb feladatunk megteremteni az egyébként számos területen rendkívül előnyös mezőgazdasági adottságok alapján (lásd pl. a két Szudánban, ahol ma éheznek, kb. 80 millió hektár jól öntözhető terület állna rendelkezésre) biztosítani a megfelelő élelmiszertermelést, hogy a kontinensről ne keljen az éhezés elől menekülni, (3) fontos figyelmet érdemel az is, hogy ne Európában adjunk lehetőséget afrikaiak széles körű szakmai felkészítésére, hanem az oktatási lehetőségeket vigyük el a kontinensre – ismeretes, hogy az Európába vagy az USA-ba elkerülő afrikaiak tanulmányaik végeztével gyakorlatilag sosem térnek vissza a hazájukba.

Igen tanulságos a dolgozat egy következő megállapítása. Amint Urbán Ferenc írja (egy afrikai szerzőre hivatkozva):

„Az afrikai migráció sajátossága, hogy a migrációs döntések háttérében nem az egyes ember áll, hanem a korábban kialakult példák szolgáltatják az alapot. Az elvándorlást magát nem egy ember, hanem gyakran egy egész közösség finanszírozza. A gazdasági túlélés érdekében a családok egésze, sem mint annak egyes tagjai, döntenek arról, hogy a túlélés megoldási lehetőségeinek melyik változatát választják...” (121. o.)

A további tanulmányok többek között az Európai Unióba vezető útvonalak (Keserű Dávid és Radics M. Péter), az észak-afrikai migráció (Laufer Balázs), egy brüsszeli kongói migráns világ (Szilasi Ildikó), négerek Párizsban (Lágh Júlia), az Afrikával foglalkozó civil szervezetek (Glied Viktor), továbbá az EU migrációs politikája akkori (2012 előtti) állapota kapcsán adnak elemzéseket, leírásokat, tájékoztatásokat.

(8) Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán (szerk.): *Migrációs tendenciák napjainkban*. – A pécsi könyves műhely másik kötete nyilvánvalóan a következő két év tanulságait is feldolgozhatta már. A dolgozatok zöme nem Afrikára, hanem általános aspektusokra koncentrál. A legjobb magyar migrációs kézikönyvet (*Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*, 2007) készítő emeritus földrajzprofesszor, L. Rédei Mária tanulmányában a nemzetközi migráció demográfiai és geográfiai aspektusait veszi számba. Mohay Ágoston és Szabó Gábor a kérdéskör jogi-szabályozási oldalával (legális migráció, illetve globalizáció és migráció) foglalkozik. Bagi Judit viszont a nemi szerepek változását, a migráció feminizációját veszi célba. Póczik Szilveszter a biztonságpolitikai megfontolások oldaláról járja körbe a jelenségekört.

A következő könyvrészben a regionális jelenségek számbavétele következnek: Szalai Éva Emese az indiai, Vörös Zoltán a kínai és délkelet-ázsiai, Soltész Béla a latin-amerikai, Pólyi Csaba az észak-amerikai migrációs folyamatokat elemzi. Taróssy István vállalja fel a dolgok afrikai oldalának megközelítését.

Keserő Dávid és Glied Viktor (migrációs tendenciák az EU-ban), Kitanics Máté és Pap Norbert (migráció a Balkánon, illetve az iszlám bevándorlás kérdése Kelet-Közép-Európában), Faludi Júlianna (a poszt-szovjet térség migrációs mintái), Kovács András (magyarországi migrációs helyzetkép) a környezetünket jelentő térségeken zajló migrációról igyekeznek helyzetképet festeni.

Visszatérve Tarrósy afrikai helyzet-elemzésére, úgy tűnik, leginkább célszerű tájékoztatásul összefoglalását idézni.

„Miközben a Szaharától délre elterülő afrikai területek „oroszlán gazdaságainak” növekedésére figyel az egész világ, és az ázsiai „tigrisek” fejlődéséhez mérik közülük például az egyértelmű növekedési pólusként emlegetett Etiópiát, Botswanát, Angolát, nem beszélve a Dél-afrikai Köztársaságról és Nigériáról, a kontinens egészén izgalmas migrációs tendenciák rajzolódnak ki. Elsősorban az Afrikán belüli, illetve az Afrikába irányuló migráció áll az érdeklődés középpontjában. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül a szakirodalomban meghatározó »atlanti szál«, amely a transzatlanti rabszolga-kereskedelem generációkon átívelő, és még sokáig kísértő élményét emeli ki. A ma interpoláris globalizmusának szerves részét képezik a világ számos országában fellelhető afrikai diaszpórák: transznacionális kapcsolathálójuk mind a kibocsátó, mind a befogadó országok számára jelentőséggel bír. Éppen ezért kevésbé érthető, miért mulasztották el a tudósok a bipoláris világ felbomlása után a volt keleti blokk országaiban maradt afrikai migráns közösségek feltérképezését. E fejezet többek között az »elhanyagolt« afrikai diaszpórákról is említést tesz, miközben összefoglalja a 21. század első évtizedében tetten érhető afrikai migrációs folyamatokat. A fejezetben közzé tett képek a szerző kutató-terepmunkáin készültek Afrika és Ázsia különböző településein 2006 és 2012 között, többségük a szerzővel együtt utazó, fotográfiában jártas kollégák segítségével.” (221. o.)

A kötet bemutatását egy másik idézettel zárjuk, amelyben, ugyan kicsit nehézkesen, de mégis csak az (egyébként Rédei Mária említett kitűnő könyvéből és persze sok más műből is megtudhatóan az emberiség történetét folyamatosan elkísérő) migrációs jelenség általános megközelítésének elméleti keretei rajzolódnak ki a számunkra:

„A klasszikus, de máig elfogadott s hivatkozott elmélet szerint a befogadó vagy célország bizonyos tényezők miatt – a magas(abb) életszínvonal és jövedelmek, a biztonság, munkalehetőségek, emberi jogok tiszteletben tartása, jobb minőségű, elsősorban egészségügyi és oktatási szolgáltatások – bevándorlási szempontból vonzóvá válik. Ha az előbb említett jellemzők mellett olyan okokat is figyelembe veszünk, mint a célterület társadalmának elöregedése, vagy az agyelszívás és tudásfelhalmozás tudatosan kialakított politikája, ezzel párhuzamosan pedig a szomszédos régiók demográfiai többlete, máris keretrendszerben tudjuk értelmezni a migrációs folyamatokat.” (Glied Viktor, Összefoglalás, 349. o.)

(9) Pusztai Gabriella: *Senki sem élhet nemesebben.* – Pusztai Gabriella doktori disszertációjából monográfiává fejlesztett munkája lényegében az Afrikába eljutott magyar orvosok életútját, tevékenységét bemutató első tudománytörténeti összefoglaló mű a hazai tudományosság területén. A szerző, aki jelenleg a kunszentmártoni múzeum, illetőleg az általános művelődési központ igazgatója, nem csekély feladatot vállalt fel, amikor e témát (*A magyar orvosok tevékenysége Fekete-Afrikában a 20. század elejétől*

az 1960-as évek végéig) választotta disszertációja témájául. Könyve megjelentetését megelőzően egyébként tucatnyi dolgozatot publikált az Afrikába elszegődött egyes magyar orvosokról.

A jelenlegi összefoglaló jellegű, monográfia igényű munka elsősorban természetesen tudománytörténeti tanulságokkal szolgál, és a magyar orvosoknak az afrikai egészségügyben játszott szerepéről ad nagy ívű áttekintést. Azonban a téma jellegéből szinte önként következik, hogy a néprajzi-etnológiai szakterület szempontjából is jól használható, értékes információkat tartalmaz.

Így az első fejezetben a hagyományos afrikai orvoslás vázlatát nyújtja, amelyben – elsősorban az utazási irodalomból kihámozva – tekinti át a vallásos hiedelmek (fétiszizmus, animizmus), illetve a varázsló doktorok képviselte gyógy módok (mágia, varázslás, boszorkánykodás, szellem megszálltság stb.) és a valós gyógyító hatású szerek között ingadozó *ősi medicina* egyes elemeit, jelenségeit, megoldásait, eszközeit, növényi, állati vagy ásványi forrásait. Szó esik az Afrikába főleg a 19. századtól kezdődően eljutó európaiak (felfedezők, utazók, majd orvosok) tevékenységéről is, akik egyre gazdagabban és mind szélesebb körben kezdik számba venni a növényekben rejlő hatóanyagokat.

A következő áttekintő fejezet a nyugati medicina afrikai megjelenését mutatja be dióhéjban. De a szerző rövidesen áttér a magyar orvosok afrikai *behatolásának* feltárására. Az első magyar orvosi tudósítás Pusztai szerint Gáspár Ferenc (1861–1923) tollából származik, aki „a monarchia hadihajóin utazva megannyi érdekes leírást közölt útjairól”. Tegyük hozzá, a kilenc hatalmas kötetben közzétett beszámolókból másfél kötetnyi foglalkozik Afrikával, s benne bőségesen találunk néprajzi kutatáshoz is municiót.

Az első világháborút követően az összezsugorodott országban (a harmincas évekre), mondhatni, orvosi túlermelés következett be, amely ugyancsak hozzájárult a kirajzashoz. Nem véletlen, hogy ezt a korszakot néhány kiemelkedő jelentőségű szerepvállalás koronázza meg. A történész szerző itt mutatja be a lényegében Libéria egészségügyi miniszteri posztjára emelkedette Fuszek Rudolfot (1882–1941), akinek rendkívül nagy értékű hagyatéka (kb. 20 000 beteg egészségügyi kartotékja) mind a mai napig a leszármazottaknál lapul meg. Mészáros Kálmánt (1894–1971), akit napjainkban inkább, mint vadászt (!) emlegetnek, *mellesleg* az abesszin császár orvosa lett. Sáska Lászlót (1890–1978), aki 1933-tól Etiópiában gyógyított, az olasz gyarmatosítók azonban 1937-ben elűzték rendelőjéből, és utóbb negyven éven át Tanzániában, a Meru lábánál élt nagyra becsült gyógyítóként. Thanhoffer Lajost (1906–1971), aki viszont 1936–1960-ig Belga Kongó kórházaiban tevékenykedett. Az ugyancsak Belga Kongóban 1936-tól haláláig működő Scheitz László (1897–1963), egyidőben Katanga egészségügyi államtitkára kiadatlan levelei – Pusztai szerint – sokrétű beszámolóul szolgálnak működési területéről. De több magyar orvos (Györkovács László, Marton Kálmán, Barsai László és mások) is munkálkodott Albert Schweitzer lamarénéi (Gabon) kórházában.

A kötethez mintegy 2-3 íves angol összefoglaló kapcsolódik. Majd függelékben a leggyakoribb trópusi betegségek ismertetése, ezt követően a hagyományos orvoslás alapfogalmai és legfontosabb tényezőinek rövid összefoglalása, végül részletes bibliográfia következik.

Hadd említsük meg, Afrikában önkéntes orvosi feladatot vállalni napjainkban is népszerű dolog. A Magyar Afrika Társaság (volt Afrikai-Magyar Egyesület) nemrégiben (2017. április–május) küldte Ugandába 16. Orvosi Misszióját, ahol egyébként a szervezet támogatásával egy egészségügyi központ építése is tervbe került. E missziók egyik orvosa nemrégiben jelentetett meg könyvet (Fodor Réka: *Afréka. Egy missziós orvos kalandjai Afrikában*, 2016), amelyben a napi orvosi feladatokon túllépve az orvos-beteg kapcsolat

különös emberi-lelki vonatkozásai is feltárulnak. Jakkel Anna kecskeméti háziorvos, számos korábbi (illetve azóta is megvalósult) misszió vezetője, résztvevője pedig tárgyi gyűjteménnyel hazaérkezve számos előadást tartott szakmai és a hagyományokra is kiterjedő afrikai élményeiből.

De nem feledkezhetünk meg ezúttal Turóczi Ildikó erdélyi háziorvos nevééről sem. Ő egyéni úton Kamerunban, egy hegyi közösségben (a vélhetően dél-nigériai törzsi csoportok valamelyikéből kirajzó *esuk* egy kis törzsi királyságában) vállalt két menetben is többhónapos önkéntes orvosi szolgálatot. S mivel már korábban jelentek meg írásai, sőt egy könyve is, így frissen támadt néprajzi érdeklődése is *írásba fordult*. Számos folyóiratbeli publikációja mellett két etnológiai gyűjtési adalékokkal telt könyve is napvilágot látott már (*Változó idők Kamerunban*, 2013, *Boszorkányok, sámánok, varázslók*, 2015), mintegy példázva az etnológiai terepmunkák hőskorszakát, hiszen az orvosnő mintegy autodidakta módon vált jó szemű terepmunkássá, illetve néprajzkutatóvá.

Ezek az újabb események, törekvések, kiadványok még inkább megerősítik azt a megállapításunkat, hogy Pusztai Gabriellának soron következő további fontos feladatai vannak/volnának. Feltáró munkáját ki kell(ene) majd terjesztenie számos más régi, Afrikában tevékenykedő orvosra, illetve a hagyatékok feldolgozására, de ugyanakkor az 1945-től máig tartó korszak afrikai magyar orvos-történetét is jóval részletesebben fel kell(ene) majd dolgoznia.

(10) Biedermann, Zsuzsanna – Kiss, Judit (szerk.): *A szubszaharai Afrika gazdasága a XXI. században*. – A két kitűnő közgazdász által szerkesztett (és jórészt általuk is írt) kézikönyv igényű áttekintés lényegében az afrikai gazdasági élet minden lényeges kérdéskörét érinti, elemzi, mégpedig a legkorszerűbb ismeretek birtokában. Így Szentés Tamás akadémikus már az első fejezetben végigfutja az összes lehetséges témacsoportot, szembesítve a legfőbb tényeket a különféle gazdaságelméleti közelítésmódokkal. Majd a kötet szerzői a jelenlegi legaktuálisabb ismeretek, adatok és áttekintések birtokában igyekeznek egyrészt helyzetképet adni, másrészt sokrétű elemzésekkel az összefüggéseket feltárni.

Pásztor Szabolcs a demográfiai trendekkel kapcsolatos mutatókat, illetve a folyamatokat a legfrissebb adatbázisok és tényfeltárások alapján ismerteti. Szabó Krisztina az egészségügy problematikáját az afrikai szegénységgel szembesíti, az egyenlőtlenség problematikáját igyekszik feltárni, számot vetni a mélynél is mélyebb szegénység szubszaharai méreteivel, és azzal, hogy orvosi ellátottság, kórházak csak nyomokban léteznek a kontinensen, szinte olyan, mintha egyáltalán nem léteznének európai értelemben vett egészségügyi intézmények Afrikában.

Különleges és persze a modern világ jelenségekörébe vezet bennünket az afrikai nyersanyagok kitermelésének kérdése. Biedermann Zsuzsanna számos korábbi és e kötetben összegző jellegű tanulmánya a kérdés szinte valamennyi vetületét számba veszi. Hangsúlyozva, hogy a kontinens nyersanyaggazdagsága áldás és átok is egyszerre, mivel egyrészt a korrupció forrása, másrészt pedig a világgazdasági árváltozások néha szinte államszűkítőbe sodortak olyan országokat, ahol a kivitel lényegében csak a nyersanyagokra épül.

Kiss Judit nehéz kérdésre keresi a választ: fejlődik-e, vagy csak növekszik Afrika gazdasága? Következő írásában pedig a világgazdasági tényezőknek az afrikai gazdaság fejlődésében játszott szerepét elemzi sokoldalúan. Hat szerző együttes munkája a második versenyfutás Afrikáért témakör ugyancsak sokoldalú összefoglalása. Megfogalmazásuk szerint a nyugati és a feltörekvő hatalmak afrikai jelenlétét vizsgálják a gazdasági, politi-

kai és fejlesztési törekvések jegyében. Lényegében Franciaország, az Egyesült Államok, Brazília, Oroszország, India és Kína afrikai jelenlétét veszik szemügyre. Orosz Ágnes külön dolgozatban igyekszik feltárni a multinacionális vállalatok szubszaharai szerepjátszását (tőkebefektetés, termeltetés, dél-afrikai multik jelenléte stb.).

Az afrikai gazdaságfejlesztési utak és tévutak könyvrészben Ricz Judit általánosságban foglalkozik az afrikai fejlesztő állam koncepciójával. Biedermann Zsuzsanna az 1994-es súlyos etnikai konfliktust és emberirtást követő totális átfordulás és modernizációs törekvések jelenségkörét igyekszik feltárni. Ricz Judit a dél-afrikai fejlesztési koncepció kudarcáról ad helyzetképet, amelyhez minden bizonnyal döntő mértékben járult hozzá az ország új politikai vezetésének mérhetetlen korrupciója és rossz, hozzá nem értő vezetése. Biedermann és Orosz egy olyan sajátos kérdést vet fel Burundira fókuszálva, amelynek jelenléte a világ más tájain és akár nálunk is elemzést igényelne. A járadékvadászatról van szó, amelynek a lényege (Afrikában) a materiális javak (földek, épületek, eszközök) akár jogtalan megszerzésében és azok igen magas járadék fejében való bérbeadásában fejeződik ki, amely adott esetben az adott bérlők sorozatos tönkremenését eredményezi. Biedermann egy újabb fejezetben a már érintett nyersanyagkérdést esettanulmányok formájában dolgozza fel, ezúttal Botswana pozitív esetét is bemutatva.

Kiss Judit figyelmet igénylő gondolati kísérlete a szubszaharai Afrika fejlődésének lehetséges irányait extrapolálja, pontosabban lehetséges utakat vázol fel összefoglaló írásában. mint pl.

— a dezindusztralizációba *(olyan gazdasági/társadalmi folyamat, aminek hatására csökken egy adott terület nehézipari tevékenysége és ezzel egyidejűleg a feldolgozóipar, szolgáltatóipar előretörése jellemző – Idegen Szavak Szótára)* torkolló iparosítás folytatása, amely Afrika esetében munkaintenzív iparfejlesztést jelentene,

— a mezőgazdaság diverzifikációjára *[a kockázat csökkentésére irányuló magatartás, több lábon állás – B. SZ.]* alapozott modell, amelyben a tradicionális termékek (gyarmatárúk) mellett nem-tradicionális agrártermékek (zöldség, gyümölcs, kertészeti termékek) is fontos szerepet kapnak

— az előző két fejlődési út kombinációján alapulhatna az az agráripari fejlesztési modell, amely az agrártermékek helyi feldolgozására és exportjára irányulna,

— további lehetőség az a fejlődési/fejlesztési út, amely a szolgáltatásokra, azok termelékenységének növelésére helyezné a hangsúlyt,

— a nyersanyag átok a *feltárás – kiaknázás – adózás – befektetések* láncolat menedzselésének javításával volna legyűrhető (tegyük hozzá, a törvénytelenségek kiküszöbölésével is)

— fontos lehetőség a turizmus fejlesztése: becslések szerint 2020-ban 55 millió, 2030-ban pedig 88 millió látogatója lehet a szubszaharai Afrikának.

A kötetet Tarrósy István tanulmánya zárja, amelyben a magyar–afrikai kapcsolatokat tárja fel bizonyos iránymutatással egy pragmatikus külpolitika megvalósítása tekintetében. Külön hangsúlyozva azt, hogy a leendő külpolitikuskok, külkereskedők, vendégtanárok, szakértők, önkéntesek kinevelésében fontos szerepe van a hazai afrikánisztikának és a hazai képzési formáknak. Mint írja:

„A hazai afrikánisztika egyik legfontosabb szerepvállalása azoknak a tudósoknak, Afrika-szakértőknek, diplomatáknak a kinevelése, akik az ország afrikai jelenlétének, általában a magyar Afrika-politikának a sikeres kibontásában aktívan részt vesznek. Az utánpótlás (ki)tanításához elérhető képzés van szükség. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem az a stabil pont, amely évek óta ajánl Afrika-kurzusokat... BA- és

MA-szinten egyaránt, valamint folyamatos afrikai terepmunkákat végez, és mind a hazai, mind a nemzetközi kontextusban publikálja eredményeit... Szintén Pécshez kötődik az ország Afrika-periodikája. Az *Afrika Tanulmányok* folyóirat 2017-ben tizenegyedik évfolyamát indította, és... megtörtént az MTA-n belüli minősítése...” (387–388. o.)

Megemlítjük, hogy az afrikai gazdasági helyzet vizsgálatában és értékelésében az etnológus recenzens (eme sorok írója) bizonyos kérdőjeleket lát a saját tudományterülete szempontjából, amelynek egy nemrégiben megjelent tanulmányában (Afrika gazdasága a kulturális antropológiai szemszögéből, *Magyar Tudomány*, 2019. március, 397–405. o.) adott hangot.

(11) Ágh Attila – Varga Gyula: *Marokkó, az iszlám csodaországa*. – Marokkó köztudottan a világpolitika figyelmének középpontjában áll hosszú idő óta a nyugat-szaharai konfliktus okán. Jelen recenzens e humanitárius szempontból kétségtelenül régóta megoldásra váró helyzet kapcsán mindössze csak arra szeretné a figyelmet felhívni, hogy mondjuk míg a Dzsingisz halála után jól megszervezett és hosszabb időn át fennálló mongol birodalomban a leigázott országokat, fejedelemségeket az etnikai-nyelvi határok pontos figyelembevétel alapján voltak képesek magukba integrálni (Somfai Kara Dávid szóbeli információja), addig a Marokkó–Nyugat-Szahara kérdésben ismét a tudatlanságtól áthatott európai örökség (a gyarmatokon való marakodás következményei, a rosszul kijelölt országhatárok) okozza a napjainkban is fennálló válságos helyzetet, miközben mindkét ország lakossága lényegében berber származású, Marokkó esetében is mintegy 80 százalékban, akiknek nem felmérhető része ráadásul nem iszlám hitű, hanem keresztény.

Mindemellett a szerzők e szép kiállítású könyvben nem napjaink politikai problémáira összepontosítanak, hanem az iszlám csodaországának tartott, az iszlám legnyugatibb államának minősített újabb *fokról fokra modernizálódó szultánátus* történelmét és kultúráját igyekeznek közelebb hozni az érdeklődők táborához. Mégpedig a mai olvasói igényeknek megfelelően gazdag és látványos színes képanyag kíséretében.

Ágh Attila előbb dióhéjban, de igen jól összefogottan az iszlám születését és terjeszkedését tárja fel. Majd a sajátosan vallási állam(ok)nak minősülő sok mozaikos iszlám etatizmus részeként, amely már a 7. században elért a „Nyugtalan nyugatig”, létrejön az andalúz-marokkói birodalom, amely hosszú időn át (a spanyol *reconquista* idejéig) fennáll. Marokkó azonban lassan-lassan önállósodik. Történelmét azonban 100–150 éves periódusokra oszthatjuk, mivel ahogy Ágh Attila hangsúlyozza, az iszlám államok bizonytalan öröklési rendje újabb és újabb dinasztiák felbukkanását, erős és bizonytalan korszakok keletkezését hozza magával. Ágh az egyébként a 9–14. században virágkorát élő birodalom társadalmát, földrajzi arculatát, népességét is jellemzi. Az Andalúziából az 1400–1500-as években kiszoruló marokkóiak további történelmét, hanyatlásukat, majd a franciák által való gyarmatosításukat, végül függetlenségük megteremtését a szerző gyakorlatilag napjainkig elkíséri.

Varga Gyula viszont a fél évszázada függetlenné vált Marokkói Királyság társadalmi és gazdasági viszonyait igyekezik összefoglalásában feltárni. Leírásaiból egy földrajzi környezetét, lakosságát, mindennapi életét tekintve sokszínű és lényegében sikeresen modernizálódó világdarab rajzolódik ki a szemünk előtt, amelynek része többek között az ókori mitológiában is oly jelentős szerepet játszó Atlasz-hegység. Varga átvéve a stafétabotot Ágh Attilától, ismerteti a Marokkói Királyság kialakulását, királyait és azok szerepét az ország életében. Nem hallgatja el a nyugat-szaharai Polisario-val való

küzdelmeket sem. Szerzőnk Marokkó gazdaságát is bemutatja, amelynek meghatározó része, a lakosság 50 százalékának munkát adó mezőgazdaság a GDP-nek csak 20 százalékát adja. A királyság külkereskedelmi egyenlege ugyan deficitese, azonban a mind jobban bővülő turizmus, a külföldön dolgozók növekvő hazautalásai javulást ígérnek. Hatalmas víztározók építését tervezik (ezek részben a könyv megjelenése után meg is valósultak, amint a világ egyik legnagyobb szolárparkja is felépült Ourzazate város mellett). Igen széles körben készülnek és igencsak népszerűek a kézműves termékek, és Marokkó különleges terméke az argánfa dióbeléből készülő argánolaj világszerte keresett cikk.

A kötetet vizuális kirándulás lehetősége zárja: turistacsalogatónként színes képek tucatjai tárják az olvasó elé majd száz oldalon (99–191. o.) Marokkó természeti világát, épített környezetét, művészettörténeti emlékeit, ételeit, (mester)emberei élő figuráit. A kiadvány mindenképpen csemege a szép könyvek kedvelői számára.

(12) Besenyő János – Prantner Zoltán – Speidl Bianka – Vogel Árpád: *Az Iszlám Állam. Terrorizmus 2.0. Történet, ideológiai, propaganda.* – Az elmúlt immár két évtized egyik, ha nem a legnagyobb nyilvánosságot kapott témája, amely egyfolytában a közérdeklődés középpontjában áll, az Iszlám Állam (ISIS) névre hallgató terrorszervezet létrejötte és gyilkosságokban, brutalitásban, emberirtásban kifejeződő világméretű felháborodást, mit több, bizonyos félelmeket is kiváltó tevékenysége. A négy szerző közös kötetében jól olvasható, jól nyomon követhető stílusban, ugyanakkor igen magas szakmaiságot megvalósító tálalásban foglalják össze a tudnivalókat, számos olyan adalékkal szolgálva, amely a média mindennapi híradásaiból nem tudható meg, olyan összefüggéseket (történelmi háttér, ideológiai megfontolások stb.) közreadva, amelyek mélyebb megértéshez vezető magyarázatai a köztájékoztató többnyire rövid összefoglalóiból nem hámozhatók ki.

Vagyis, aki eme kétségkívül súlyos nemzetközi kérdőjeleket felvető jelenségcsoportról többet akar megtudni, annak érdemes e kötetet fellapoznia. Belőle első helyen pl. megtudhatjuk, hogy az ISIS elődjét a jordániai Abú Mus'ab al-Zarqáwi alapította 1999-ben, aki azonban 2006-ban egy amerikai légitámadás során életét veszítette. A kötet első, több kisebb fejezetre osztott része a szervezet történetét tárja fel: gazdag térképmelléklet anyaggal is felszerelve számot vet felépítésével, harcosaival, szövetségeseivel és ellenfeleivel, stratégiájával, az alkalmazott fegyverekkel, bevételi forrásaival, a mohamedi ideológiai örökségre utaló kalifátus működtetésével, az általa megvalósított emberirtásokkal, brutalitással és háborús bűnökkel stb.

A következő nagyobb könyvrészben a szerzők az ISIS (saját elnevezésük alapján ISIL – Iraki és Levantai Iszlám Állam) ideológiáját tekintik át, elemezve, illetve feltárva a radikális iszlámizmus esetükben felismert gyökereit, az Al-Kaidával való kapcsolatukat, világképüket, ideológiájuk alaptételeit, a keresztényekhez való viszonyulásukat, terjeszkedésük taktikáját, a belső ideológiai vitákat, konfliktusait a Hamász-al és Szaud-Arábiával, vagy a hűségeskü szerepét.

Az utolsó kötetrészben talán a legnehezebben megfogható kérdéskör tényei és kérdőjelei kapnak megfogalmazást: az Iszlám Állam által alkalmazott befolyásolások eszköztárát igyekeznek a szerzők feltárni, sorba venni, kimutatni. Hiszen nem csekély anyagi forrásai lehetővé teszik a legkorszerűbb számítástechnikai eszközök, így pl. az okos telefonok alkalmazását, vagy az új információszolgáltató rendszerek elsajátítását. A fejezet külön kiemeli a Twitter, illetve a közösségi média más eszközeinek előtérbe kerülését a terrorszervezet működtetésében.

„Dabiq: világok összecsapása” fejezetcímet kapott az az elemzéssor, amelyben pl. megtudhatjuk, hogy a 2014-től megjelenő, többek között angol nyelvű online és nyomtatott magazin (a név egy észak-szíriai városra utal), amely elsősorban a toborzás célját szolgálta (szolgálja?) – miközben éles elhatárolódásait nyilvánította ki (a keresztények, zsidók, hinduk vagy pl. az Iszlám Testvériséggel szemben) –, részben ideológiai témákra (özönvíz, hidzsra stb.) vagy aktuálpolitikai kérdésekre (Charlie Hebdo-szimpatiátüntetés, háborúskodások) összpontosította figyelmét.

Végül egy fejezet a terrorizmus közvetlen megnyilvánulásaival vet számot, amelyből több mozzanat kapcsán is kiderül, hogy a mozgalom mélyén egyfajta spontán megnyilvánuló, ösztönös gyilkolási késztetés is munkál. A kötet nagy értéke továbbá az egyes fejezeteket követő igen gazdag bibliográfia.

(13 és 14) Simon Róbert: *Az iszlám fundamentalizmus. Gyökerek és elágazások Mohamedtől az al-Qá'idáig*. – Simon Róbert: *Politika az iszlámban. A muszlim társadalom anatómiája*. – E könyvek szerzője minden kétséget kizáróan a magyar iszlamisztika kiemelkedő alakja. Művei, fordításai, könyvnyi méretű előszavakkal ellátott szövegantológiai, több mint féltucatnyi kötetben (mind a Corvina sorozatában, a *Keleti források/Fontes Orientales* jelentek meg) a magyar tudományosság igen jelentős gazdagodását hozták magukkal, nem beszélve itt most szerzőnk Korán-fordításáról és Korán-értelmezéséről, illetve az észak-afrikai berber származású Ibn Khaldunról írott monográfiájáról és nevezetes történelemelméleti művének (*Bevezetés a történelembe*, magyarul: 1995) fordításáról.

Simon munkássága természetesen nem teljes egészében az afrikanisztika körébe tartozik, még ha az iszlám tematika kapcsán adott esetben szükségszerűen foglalkozik Észak-Afrikához köthető írásos munkásságokkal vagy vallási megnyilvánulásokkal, mozgalmakkal. Mindemellett munkái alapvető fontosságúak a lélekszámban is a kontinens majd egyharmadát képviselő és iszlámmal átítatott északi országok arab-berber népességének, társadalmi életének és kultúrájának megértésében.

A most bemutatásra kerülő két terjedelmes kötet rövid ismertetésekor szinte csak a tartalomjegyzék némi értelmezéssel kiegészített felsorolására vállalkozhatunk. Mindenesetre megállapíthatjuk, az első kötet napjaink egyik égető kérdésével, az iszlám fundamentalizmussal kíván szembenézni. A könyvnek már az alcíme is sokat mondó: *Mohamedtől az al-Qá'idáig*. A bevezető tanulmány (7–98. o.) első részében a történelminek minősíthető jelenségek, mozgalmak (kháridzsita mozgalom, az Ahmad ibn Hanbal, illetve Ibn Taymiyya nevéhez fűződő banbalizmus és neobanbalizmus, majd a klasszikus és modern kor között keletkezett mozgalmak) áttekintését adja. Eközben külön kiemeli az öngyilkos terror első szervezett formájának kialakulását (30–37. o.: az asszasszinok Szíriában és Iránban a 11. században színre lépett mozgalmáról van szó).

A bevezető második része már a címében is tanulságos: a globalizált, politikai törekvésekkel telített iszlámizmus korszakát foglalja össze. Simon fő gondolatai sok más fontos megállapítása mellett: az utolsó évtizedekben az iszlám a maga modernizációra, megújulásra való képtelenségével válaszúthoz érkezett. S hiába annak megállítása, hogy a szélsőséges mozgalmak népi támogatottsága jelentősen csökkent az iszlám országokban, mégis a terrorista szervezetek tevékenysége nyomta rá a bélyegét a már általunk is megélt évtizedekre. Simon fontos észrevétele, hogy a Nyugat tulajdonképpen azért is állt (és áll) némileg tehetetlenül az al-Qa'idával szemben, mert ennek a közmédiákban egy időben legtöbbet szereplő gyilkos mozgalomnak *nincsenek politikai céljai*.

A kötet további 300 oldalon a régi, újabb és új irodalomból ad gazdag válogatást, amelyekben a történeti háttér megfestése mellett a vallástörvények és a politikai hatalom között őrlődő iszlamizmus képe rajzolódik ki.

Simon Róbert másik kötete az előző színté folytatásának tekinthető. *A moszlim társadalom anatómiájának szintézis-kísérlete* egy az előzőnél terjedelmesebb (7–190. o.) előszóban kap helyet. A szerző tanulmánya első részében a forrásokat tárja fel, illetve a források kritikája jegyében széleskörű bemutatást tár az olvasó elé az ókori kelet ideológiáinak (a monoteizmus létrejötte, a vallás és társadalom kapcsolata a judaizmusban stb.) a felvillantásától elindulva, eljutva a platóni kérdésfelvetésig: a filozófusok ideális államának egykori megfogalmazásáig. Ezt követően a politikai iszlám kulcsfogalmait (dawla, umma, sarí'a, idzsmá^c, idzstibád) igyekszik körülhatárolni, kitérve Ibn Kháldun kategóriáira (‘umrán, ‘asabiyya, ‘umrán badarwi, ‘umrán badarí) is. Majd pedig az iszlám társadalom folyamatos gyakori krízisekkel telített átalakulási folyamatait (társadalmi szervesülés, rétegződés, fejlődés: változás, reform, lázadás, forradalom) vizsgálja.

Ezt követően közel négyszáz oldalnyi antológiai jellegű szövegválogatás következik ismét, amelynek pilléreit ezúttal csak három szerzőtől vett terjedelmes idézetek alkotják: Ibn al-Moqaffá 8. századi tudós, amint Simon jellemzi: több jeles arab kormányzó kancelláriai titkára, az ókori keleti modell, ugyanakkor az iranizált arameus írnokréteg képviselője, emellett pedig az arab próza mestere, – a 11. században élt Nizám al-Mulk szaldzsúq *wazir*, államférfi és politikai író, a korabeli szeldzsuk birodalom emblematisz irányítója, ő erőszakos halálát megelőzően egy nagyhatású politikai memorandumot (*A kormányzás könyve*) hagyott az utókorra, végül ‘Ali ‘Abd ar-Ráziq (1885–1966), akit Simon a visszafordított utópia prófétájának minősít. Mint írja:

„... a Dzsamál al-Din al-Afgháni (1838–1897) és Muhammad ‘Abduh (1849–1905) nyomában fellépő egyiptomi reformnemzedék (Qászim Amin, Táhá Huszayn stb.) legradikálisabb és legnagyobb hatású politikai gondolkodója, aki egy sajátos – a Próféta feltételezett gyakorlatával érvelő politikai utópiával máig feladta a leckét az arab világ reformereinek. Munkájának fogadtatása és utóélete példázza azt a költői kérdést, hogy vajon reformálható-e az iszlám. Az erre adandó válasz talán még reménytelenebb, mint volt annak idején, 1925-ben...” (487–488. o.)

Mindemellett, könyve olyasmit fogalmaz meg, amely akár a mai nyugati iszlám-kritika alapjául szolgálhat, és ami az iszlám világban kiverhette, kiverheti mai is a biztósítékot:

„... Kétségtelenül, a prófétai kormányzásnak voltak olyan vonatkozásai, amelyek hasonlítanak a politikai kormányzás megnyilvánulásaira és a királyi hatalomgyakorlás jegyeire.

[...] Az első dolog, ami felmerülhet az uralkodással kapcsolatos példák között a Próféta idejéből, az a *dzsihad* kérdése. Tudvalévően a Próféta fegyveres támadásokat intézett a saját népéből azok ellen, akik szemben álltak a vallásával. Elfoglalta vidékeiket, javaikat zsákmánynak tekintette, s a férfiakat és a nőket foglyul ejtette. Nem vitás az sem, hogy a Próféta tekintetét az Arab-félszigeten túlrá vetette, s felkészült arra, hogy seregével különböző vidékekre hatoljon be. Valóban, már ő felvette a harcot Nyugaton Bizánc ellen, Keleten pedig felszólította Perzsia királyát, a »négust« Abesszíniában, és Egyiptomban Muqawqiszt, hogy vessék alá magukat az iszlámnak. Az első pillanatra is nyilvánvaló, hogy a *dzsihad* nem pusztán az iszlám misszióját szolgálta, s nem azt célozta, hogy az embereket az Allahban és küldöttében való hitre terelgesse. A *dzsihad* a hatalom megszilárdítását és a királyság kiszélesítését szolgálta.

A vallásra buzdítás nem más, mint Allahhoz történő elhívás. Ennek a buzdításnak csak a meggyőzés lehet az alapja, s a szívre a (szóbeli) ráhatás és meggyőzés eszközeivel hatunk. Az erőszak és a kényszer nem illenek olyan térítéshez, amelynek a célja a szív vezetése és a hitbéli dolgok megtisztítása. A küldöttekről szóló történetekben nem tudunk olyasvalakiról, aki az embereket fegyverrel tessékelt volna az Allahban való hithez, s nem a hódítást célzó támadás győzte volna meg őket a hit felvételére.” (536–537. o.)

(15) Kecskési Mária: *The Matengo in Southwestern Tanzania. History, Tradition, Development* [A matengók Délnyugat-Tanzániában. Történelem, hagyomány, fejlődés]. (Rövidített angol nyelvű kiadása a „*Die Matengo in Südwest-Tansania*” című tanulmánykötetnek [München, 2007, Staatliches Museum für Völkerkunde].) – Kecskési Mária (1935) az ún. Nyugatra szakadt magyar afrikanisztika jelentős alakja, Tollas Tibor, a neves emigráns magyar költő felesége 1956-ban hagyta el az országot, Bécsben járt egyetemre, majd Münchenben Vajda László tanítványaként vált etnológussá és Afrika-kutatóvá. Tevékenysége és munkássága legnagyobb részét a müncheni Staatlichen Museums für Völkerkunde (újabb intézményi nevén Museum Fünf Kontinente) sokrétű működéséhez kapcsolódik. E múzeum kötelékében adta ki többek között nagymonográfia nagyságrendű kiállítási katalógusait (1976, 1982), majd professzorával, Vajda Lászlóval és egy német kollégával együttműködve feldolgoztak egy híres, afrikai maszkokat magába foglaló magángyűjteményt (a kötet három különböző nyelvű változatban, 1997, 1997, 1998 jelent meg), amelynek igen figyelemre méltó előszavát Vajdával közösen ő írta.

A 2007-ben megjelent és a matengók néprajzát bemutató kötet lényegében a klasszikus afrikai népleíró monográfiákhoz hasonlóan az adott etnikai csoport teljes körű leírását foglalja magába. Mintegy bevezetésként szó esik a mintegy 300-350 évre visszatekintő prekoloniális múltjáról, a gyarmatosítás korszakáról (1897–1961), amelynek első majd két évtizedét a német behatolás (1897-től) jellemezte. A matengók vidékére ebben az időben német missziók települtek, amelyek az angol hatalomátvétel után is folytatták működésüket.

A kötet bevezetőjében természetesen a terület földrajzi leírása is helyet kap, s mellesleg megtudatjuk, hogy a Matengo felföld mintegy 11 410 km²-re terjed ki, és lakosainak száma ma mintegy 450 000 lehet. A továbbiakban a terepmunka adatgyűjtések eredményei a következő területekre terjednek ki: – gazdasági élet, ezen belül a földművelés, állattartás, vadászat, halászat és gyűjtögetés, kereskedelem, szállítás és a kávétermesztés; – házépítés, lakhelyek belső rendszere és felszerelése, a telek elrendezése, pl. hely az állatoknak; – mesterségek és eszközök, agyagművesség, asztaloság, bőrművesség, kovácsmesterség stb.; – táplálék és táplálkozás, ételek elkészítése, sörivászat, só kinyerése, dohány és kender; – társadalmi szervezet, ágazat, klán és család, rokonsági terminusok, a családon belül: szenioritás, a törvényes szülők tabuja, a nők helyzete; – kapcsolatok; – jogszolgáltatás, a németek, előtt, a németek idején, az angolok idején, a függetlenség óta; – életkorszakok és átmeneti rítusok, terhesség – születés és gyermekkor, névadási rendszer, gyermekek és serdülők nevelése, házasság, halál és temetés; – mágikus és vallásos elképzelések, szokások, legfelsőbb istenben való hit, a lélekkel kapcsolatos fogalmak, a halottak szelleme, ősök szelleme, kultikus helyek szentségek, természeti szellemekben, erőben való hitek, mágikus szokások (vadászrítusok, agrár rítusok, vetés és aratás; – szájhagyományok, énekek, mesélés, közmondások és találósok; – zene és tánc, hangszerek; – játékok, gyermekek és felnőttek körében; – ruházat és személyes díszek-díszítések; – változások a késői 19. és a 20. században: gazdaság és anyagi kultúra, kormányzat, misszionáriusok, nevelés, előrelépési lehetőségek, egészségügy, fejlesztési projektek és tervek, emlékek a múlttól a 21. században.

A gazdag terepmunka adalékokat, leírásokat, gyűjtőmunka eredményeket igen gazdag fekete-fehér és színes felvételek egészítik ki, amelyek nemcsak egyszerűen illusztrációul szolgálnak, hanem a szöveges részek szerves kiegészítői. E felvételek sorában a szerző képei mellett számos archív, a 20. századi, század eleji missziós tevékenység idejéből származó fotó is helyet kap, amelyek között jó néhány közvetlen néprajzi információval szolgál. Vagyis e kötetben is érvényesül az az utóbbi évtizedekben mindinkább erősödő tendencia, amely a vizuális információ jelentőségét erőteljesen felértékeltte/felértékeli.

Kecskési Mária ezen ismertetés szerzőjének már évekkel ezelőtt említette, hogy tanáraini barátai nagyon szeretnék könyvét megismerni, ehhez azonban angol nyelvű kiadásra volna szükség. Ez az elképzelés immár teljesedésbe került. Ugyan a német nyelvű kötet gazdag képanyaga jelentősen lecsökkent, a színes képanyag (355–395. o.) teljesen elmaradt. Azonban a szöveges információk jórészt (ha rövidítésekkel is) a munka angol változatában is megtalálhatók.

(Összegzésül) Szeretnénk a tájékozódni kívánó kedves olvasóknak elmondani, hogy a ténylegesen mind gazdagabb hazai afrikanisztikai szakirodalomnak ez a 15 mű valójában csak töredéke, amely akár a Besenyő János szerkesztette könyvek esetében zárójelben tett felsorolásból is könnyen kitűnik. Hadd tegyük hozzá, jelen recensens adatgyűjtése nyomán kiderült, hogy 1989 óta különféle szakmai területen (történelem, politológia, gazdaságtan, művelődéstörténet, nyelvészet, ókortudományok, néprajz, teológia és vallástudomány, földrajz, biológia stb.) jóval több, mint 100 doktori disszertáció született afrikai témakörben: e tényanyag közzététele a közeljövő feladata lesz. (Szeretnénk viszont itt végül, csak zárójelben, megjegyezni, hogy az ezúttal ismertetett könyvek közül több, illetve az említett szerzőktől számos további írásmű, sőt könyv található – természetesen az ismertetések során érintett kérdéskörökben, illetve más afrikai vonatkozású témákban – a *Magyar Afrika Tudástárban* (<http://afrikatudastar.hu>).